

Artemis Hafniensis

Pernille Flensted Jensen

Hvis man – som både honoranden og jeg har for vane – spadserer på Assistens Kirkegård på Nørrebro i København, præsenteres man for et veritabelt overflødheds-horn af volutter, kapitæler, ranker og anden klassisk inspireret ornamentik, ikke mindst i form af Thorvaldsens relieffer, der hyppigt er brugt på gravmælerne.¹

Et af de mest bemærkelsesværdige monumenter er udsmykket med et relief af den efesiske Artemis (fig. 1 og 2; egne fotografier).² Monumentet er omkring to meter højt,

1. Assistens Kirkegård blev etableret på Nørrebro i 1760 som aflastning for byens kirker, da der ikke var tilstrækkelig plads inden for voldene.
2. Det befinder sig i afdeling A, få meter fra Søren Kierkegaards grav og har nummer 619. Se kort på Københavns Kommunes hjemmeside: <https://www.kk.dk/brug-byen/byens-groenne-oaser/koebenhavns-kirkegaarde/assistens-kirkegaard> (besøgt 5. marts 2023).

og selve relieffet er 94 cm højt, inkl. den lille base, efter min (muligvis ulovlige) opmåling. Gravmælet er sat over P.C. Abildgaard (1740-1801), en oplysningstidsskikkelse, som var storebror til kunstneren N.A. Abildgaard, der også har skabt monumentet. Det bærer desuden en inskription, der er forfattet af Christian Colbjørnsen; en anden vigtig skikkelse i oplysningstidens Danmark, blandt andet fordi han var medlem af landbokommissionen og endvidere var en af initiativtagerne til Frihedsstøtten, der blev tegnet af netop N.A. Abildgaard.³ Colbjørnsen er faktisk også begravet på Assistens Kirkegård, omend hans gravmæle er mindre bemærkelsesværdigt. Men hvem er P.C. Abildgaard, hvorfor er den efesiske Artemis afbildet på hans gravmæle, og hvordan adskiller den københavnske Artemis sig fra den efesiske?

Inden vi ser nærmere på Abildgaards gravrelief, retter vi kort blikket mod yderligere en københavnsk, og cirka 15 år tidligere, Artemis: På gravmælet sat over "Naturforscher" Otto Friedrich Müller (1730-1784) ved Skt. Petri Kirke i Nørregade i København trækker Dødens Genius et forhæng til side, hvilket afslører en Artemis-skulptur i et tempel dekoreret med oksehoveder og ranker (fig. 3 og 4; egne fotografier).⁴ Denne Artemis er ganske lille: 21,5 cm, inklusive den øverste base, efter min opmåling. Gravmælet er skabt ikke senere end 1787⁵ af billedhuggeren Andreas Weidenhaupt (1738-1805), der var meget anerkendt i sin samtid og desuden kan bryste sig af at have været Thorvaldsens lærer. Mange af hans værker er gået tabt, men hvis man alligevel går tur på Assistens Kirkegård, kan man dog se hans gravmæler over både Jens Juel og Johannes Wiedewelt.⁶ Endvidere hørte han til kredsen omkring N.A. Abildgaard og var en af de tre billedhuggere, der udformede relieffet og de fire statuer på Frihedsstøtten.⁷

3. Adriansen (2010) 169-173. Det er selvfølgelig ham, som Colbjørnsensgade på Vesterbro i København er opkaldt efter.

4. Kryger (1985) 123.

5. Dansk Biografisk Leksikon: Andreas Weidenhaupt. https://biografiskleksikon.lex.dk/Andreas_Weidenhaupt. Besøgt 12. marts 2023.

6. De befinder sig også i kirkegårdens Afsnit A, den fredede "museumsdel".

7. Friis (1938) 44. Grundstenen til støtten blev lagt i 1792, og monumentet blev indviet i 1797. Adriansen (2010) 169 ff.

Tilbage til P.C. Abildgaard! Colbjørnsens tekst opsummerer smukt Abildgaards virke:

HER HVILER
PETER CHRISTIAN ABILDGAARD
PROFESSOR
VETERINAER SKOLENS STIFTER OG LÆRER
SECRETAIRE I VIDENSKABERNES SELSKAB
FØD I KIØBENHAVN DEN 22 DEC: 1740
HVOR DØDEN LUKKEDE HANS BLIDE ØIE
DEN 21 IAN: 1801
SOM VIDENSKABSMAND
VAR HAN KIENDT OG HÆDRED I EUROPA

FOR LÆRDOM OG UDBREDTE KUNDSKABER
SOM EMBEDSMAND
AGTED FOR UTRETTELIG
OG GAVNRIG VIRKSOMHED
SOM BORGER OG MENNESKE
ELSKED FOR VENNESALIG FROMHED
USVIGELIG TROFASTHED
DERFOR VÆDE VÆNSKABS TAARER HANS ASKE
DERFOR SØRGER DANNEMARKS MUSE
VED SIN ELSKTE SØNS GRAV

P.C. Abildgaard fremhæves som stifter af Landbohøjskolen, sekretær i Videnskabernes Selskab, videnskabsmand, embedsmand, borger og menneske! Mange af sine interesser havde han fra sin far, Søren Abildgaard, som underviste ham i traditionelle fag som fx latin, men også i tegning, kemi og mineralogi. Da han var 11 år, blev han optaget på Metropolitanskolen, som han dog på grund af forældrenes anstrengte økonomi måtte forlade, da han var 15, for at komme i lære hos apotekeren J.D. Cappel. Imidlertid fortsatte han i hemmelighed sine studier, og det lykkedes ham at blive optaget på universitetet i 1760, hvor han primært studerede medicin. På den tid udgjorde kvægstætte et stort problem, og i 1763 blev Abildgaard udvalgt til et ophold på den netop etablerede veterinærskole i Lyon for at studere sygdommen i håb om, at man kunne finde en kur. I 1770 resulterede hans studier i det herligt betitlede værk *En dansk Heste- og Qvæg-Læge: i et lidet Udtog : hvorudi findes tydelig beskreven de Sygdomme, som anfalder Heste, Hornqvæg, Faar og Sviin : samt hvorledes man uden kostbare Midler kan helbrede dem : efter Kongl. allernaadigst Befaling forfærdiget til Bøndernes Brug og Nytte.*⁸

8. Findes i "Tredie og igien forbedrede Oplag" fra 1791 på KB; også i en lettilgængelig digital udgave. Kvægstætte er i øvrigt ikke set i Danmark siden 1782.

Få år senere, i 1773, tog Abildgaard initiativ til at etablere en veterinærskole på Christianshavn.⁹ Han var på det tidspunkt var 33 år og fungerede som administrator, ejer af og eneste underviser på skolen! Tre år senere overtog staten skolen, som Abildgaard satte sit præg på længe efter. Listen over Abildgaards egne publikationer vidner om hans alsidige ekspertise: Ud over værket om kvægsygdomme udgav han videnskabeligt arbejde om stenarter, insekter, børnesygdomme, kemi, gopler, botanik, etc.¹⁰ Universitetet i København ejer desuden en katalog over Abildgaards eget bibliotek, som bestod af 1365 værker, herunder en tysk oversættelse af Xenofons *Om ridekunsten*.¹¹ Også den vidner om, hvor velorienteret han var. Abildgaard var i det hele taget en uhyre foretagsom – “utrettelig” som Colbjørnsen kalder ham – person; en ægte naturforsker: Da brødrene Montgolfier fx havde foretaget den første ballonflyvning i Frankrig i 1783, konstruerede Abildgaard da også en ballon, som det lykkedes ham at flyve med fra Christiansborg Slotsplads i 1784! Og da han læste om den engelske læge Edward Jenners forsøg med koppevaccine, bestilte han straks nogle vacciner fra England og foretog Danmarks første koppevaccination i 1798.¹²

Han lader også til at have været en behagelig og hjælpsom person, ud over, at han tydeligvis også var en humoristisk sprogmand: Med trykkefrihedens indførelse i 1770 blev alskens pamfletter og skrivelser publiceret, ofte af tvivlsom kvalitet og ofte under pseudonym. Abildgaard tog til genmæle mod de mest fjollede af dem og skrev under dæknavnene Rosentorne og Andreas Naalemager. Som et svar på nogle skrivelser af pamfletskriveren Josias Leopold Bynch (1747-1779) forfattede han under dæknavnet Rosentorne et brev til “Statsmanden Herr Josias Bynch” i form af et uhyre højstemt digt til guleroden.¹³ Selv siger han i indledningen “Mit ringe Digt om Gulde-Rødder, vil ingenlunde sætte Afsmag paa Fornuftens Kiødpølse, Lignelseviis at tale, eller paa Geniets Ragout”, og digtets sidste ni verslinjer lyder:

9. I 1850'erne flyttede skolen til dens nuværende adresse på Frederiksberg.

10. Andersen (1985) 76-89.

11. Andersen (1985) 63.

12. Andersen (1985) 30-31.

13. På sin vis kan man vel sige, at han således fortsætter en satiretradition, som vi kender til allerede i antikken i form af *Batrachomyomachia* og *Culex*.

Kort sagt; vær først og sidst du ædle gule Rod!
Ja, vær du da nu selv i Dag hos mig tilstæde,
Saa vil jeg i galop, – Parnassi Top betræde;
Thi ædle gule Rod! du kan min matte Siel
Forfriske, – ja, paa nye forskaffe Livets Vel
Saa skal du, gule Rod! Mit Liv, min Lykke være,
Mit Zithar stemmes skal alene til din Ære,
O Bynch, og gule Rod! Jeg evig ære skal,
Om jeg end plantet blier iblant Kaalhovders Tal.¹⁴

Hvis man ønsker at stå ansigt til ansigt med Abildgaard, kan man drage til Grønnegårdsplænen ved Det Biovidenskabelige Fakultet (tidligere Landbohøjskolen), hvor danske dyrlæger i 1910 opstillede en buste af ham,¹⁵ eller til Frederiksborg Slot, hvor der hænger et portræt af ham af den svenske maler C.F. von Breda.¹⁶

Abildgaard døde i 1801, og hans vennekreds samlede ind til et gravmæle, som hans bror skulle tegne, og som skulle opstilles på Assistens Kirkegård. Det er selvfølgelig ikke tilfældigt, at Nicolai Abildgaard valgte at pryde gravmælet med den efesiske Artemis. Vi ved med sikkerhed, at han kendte til denne særlige kultstatue – blandt andet indgik C.-F. Menestriers værk *Symbolica Dianae Ephesiae statua* (1688) med illustrationer af den i hans bogsamling¹⁷ – og en Artemisstatue figurerer på hans maleri *Filosofien* fra 1800.¹⁸ Der er allerede skrevet en del om statuen og den tid, den blev til i (se fx Kragelund, 1993), så i denne sammenhæng er det mere nærliggende at fokusere på de antikke afbildningers ikonografi.

14. Transskriberet fra digitaliseret udgave på Det Kongelige Bibliotek; original retstavning bibeholdt.

15. <https://kub.ku.dk/biblioteker/frederiksberg/landbohøjskolens-historie/life150/forskere/abildgaard/> (besøgt 6. marts 2023).

16. Det hænger dog over en døråbning, så det er vanskeligt at inspicere nærmere... Her er et billede fra Det Nationalhistoriske Museums hjemmeside: <https://dnm.dk/kunstvaerk/a-2918/> (besøgt 11. marts 2023).

17. Kragelund (1999) 488.

18. Maleriet befinder sig på Statens Museum for Kunst: <https://open.smk.dk/artwork/image/KMS7591> (besøgt 11. marts 2023).

Kulten udsprang naturligvis i Efesos i Jonien. Der er meget lidt tilbage af det, der engang var et af verdens syv vidundere, men fundamentet af det ældste tempel stammer fra det 8. årh., og templet omtales både af Herodot og i indskrifter fra klassisk tid.¹⁹ Pausanias noterer, at “endnu ældre end jonerne er den kult, der gælder den efesiske Artemis”, og endvidere, at “Det fornemste [tempel i Jonien], både på grund af dets størrelse og rigdom, tilhører den efesiske gudinde”.²⁰ Kultfiguren var en af de mest populære i antikken – der er fundet omkring 80 statuer og 15 relieffer,²¹ samt mange mindre terracotta- og bronzestatuetter i hele middelhavsområdet.²² Terracotta-figurerne kan tyde på, at den efesiske Artemis ikke blot blev dyrket i templer, men også i privatsfæren.²³ Derudover er figuren afbildet på mønter²⁴ – på romerske mønter fra 1. årh. e.Kr. finder man faktisk de tidligste fremstillinger af den – og på gemmer.²⁵ Der er forsket meget i den efesiske Artemis-kult, men i denne sammenhæng vil jeg koncentrere mig om ikonografien og se på, hvilke elementer fremstillinger af den efesiske Artemis typisk inkluderer, og hvilke af dem, der er medtaget i de to københavnske fremstillinger.

Fleischer opdeler statuernes elementer i følgende dele:²⁶ 1) Hoved og *polos*, 2) *nimbus*, 3) hals- og brystsmykker, 4) “bryster”, 5) *ependytes*, 6) uldsnore, 7) dyr og 8) base. Da der som nævnt ovenfor findes mange statuer og relieffer, vil jeg i det store og hele tage udgangspunkt i en af de “kanoniske” Artemis-statuer fra Efesos, den såkaldte “Store Artemis” fra 2. årh. e.Kr., med referencer til et par andre.²⁷

19. Rubinstein (2004) 1072-73.

20. Pausanias 7.2.6 og 7.5.4. Oversættelse af Worm & Weber-Nielsen.

21. Czabó (2016) 232. Spivey (2013) 88 siger “A hundred or so”.

22. Se fx statuetten i Museum of Fine Arts i Boston (Collections, MFA): <https://collections.mfa.org/objects/401017/ephesian-artemis?ctx=59da2473-1f54-49b2-b4e5-68b24ec3e372&idx=12> (besøgt 11. marts 2023).

23. Szabó (2016) 234.

24. Se fx denne mønt i British Museum med Claudius og Agrippina på obversen og Artemis på reversen: https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1867-0101-1603 (besøgt 6. marts 2023).

25. Se fx denne ring med udskåret karneol fra 1.-3. årh. e.Kr. i British Museum: https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1814-0704-1343 (besøgt 6. marts 2023).

26. Fleischer (1973) 46-114.

27. Denne befinder sig på museet i Selçuk, men det bedste billede af den er den gipsafstøbning, der findes på Efesos-museet i Wien: <https://www.khm.at/objektdb/detail/705749> (besøgt 12. marts 2023).

Hoved og *polos*:

Mange Artemis-statuer bærer på hovedet en *polos*, der typisk består af et arkitektonisk element – sædvanligvis dele af et tempel – samt nogle elementer med dyrefremstillinger. Af og til kan denne *polos* antage enorme dimensioner i forhold til resten af figuren, som fx hos bronzestauetten fra Apulum i det nuværende Rumænien (Dacia).²⁸ Den *polos*, som den “Store Artemis” bærer, består fx af tre “etager”, hvoraf den øverste er et stykke tempelarkitektur i form af et *tetrapylon* og et *tympanon*. Resten af Artemis’ *polos* er udsmykket med bevingede sfinxer eller griffe. Andre Artemis-statuer har en murkrone, der minder om den, som Kybele ofte fremstilles med, som en markering af Artemis’ status som Ephesos’ skytsgud.²⁹ Det er denne udgave, som både Weidenhaupt og Abildgaard har valgt. Weidenhaupts Artemis bærer en takket krone, der med lidt god vilje godt kan være en murkrone, mens Abildgaards har et toetages tårn. I antikken kunne murkroner som nævnt symbolisere, at den pågældende gud var skytsgud for en by; i 1700-tallet bruges det som symbol for byggeaktivitet eller lignende.³⁰ Jeg har ikke fundet nogen forklaring på, hvorfor murkronen er valgt i dette tilfælde, men vi kan i hvert fald fæstne os ved, at hovedbeklædningen ikke har nogen “overnaturlige” elementer i form af fx griffe.

Nimbus:

En del Artemis-statuer er forsynet med en *nimbus*, dvs. en slags rund plade bag hoved og skuldre, dekoreret med dyr. Den “Store Artemis” har nok haft en *nimbus* – der lader til at være rester af en sådan – men Weidenhaupt har helt skippet det element, mens Abildgaard har udstyret sin Artemis med et langt slør, som det også ses på fx statuetten i Boston (se note 19).

28. Czabó (2016) 235.

29. Se fx denne Kybele i Getty-museet: Cybele: <https://www.getty.edu/art/collection/object/103SPE#full-artwork-details> (besøgt 12. marts 2023).

30. Kryger (1985) 123.

Hals- og brystsmykker:

Stykket fra halsen til “brysterne” er i reglen meget rigt dekoreret med smykker, ofte i form af halskæder, agern, blomsterkranse, kvindelige væsner (sædvanligvis omtalt som “niker”³¹) og afbildninger af dyrekredsen (krebs, vædder, fisk osv.). Weidenhaupts Artemis bærer ingen form for udsmykning, mens Abildgaard er relativt enkelt udstyret med ørenringe og halskæder.

“Bryster”:

Det mest omdiskuterede element ved den efesiske Artemis er hendes brystudsmykning, og det er også det element, der er forsket allermost i. Attributterne er blevet fortolket som bryster, som tyretestikler, som en art smykker, eller æg; evt. bi-æg, da statuerne ofte er dekoreret med bier.³² Begge de københavnske Artemis'er bibeholder dette karakteristiske element; Weidenhaupts i form af tre groft udførte rækker, mens Abildgaards har fire smukt arrangerede rækker.

Ependytes:

Alle fremstillinger gengiver underkroppens beklædning (*ependytes*), der typisk går fra taljen til anklerne, som en slags søjle eller futteral med rig dekoration. I reglen er den inddelt i firkantede felter, i hvilke forskellige dyr eller væsner er afbildet, som oftest løver, griffe, hestelignende væsner, bier, rosetter og hvad Fleischer omtaler som “Rankenfrauen”, dvs. bevingede kvindelige væsner, der så at sige vokser ud af en bladranke; alt sammen symboler på Artemis' status som Ἡ Πότνια Θηρῶν. Weidenhaupts Artemis er fra taljen og nedefter dekoreret med løver i øverste “bælte”, og dernæst tyre, ørne og nederst en slags bevinget hoved (måske en forenklet “Rankenfrau”). Abildgaards *ependytes* afbilder i fin rangorden dyre- og planteriget: Øverst pattedyr (en løve og to bukke), dernæst fugleriget i form af en ørn, så havdyr (to delfiner og en krabbe), insekter og krybdyr (en sommerfugl og to slanger) og endelig planteriget i form af en

31. Fleischer (1973) 66.

32. Fleischer (1973) 74-88.

enkelt blomst; en æblerose, som hentyder til navnet Abildgaard.³³ Ikke alene viser det et kendskab til Linnés taksonomi; det er også en elegant reference til alle P.C. Abildgaards forskningsområder, og det har Abildgaards venner og kolleger uden tvivl forstået. Linné offentliggjorde for første gang sit forsøg på at klassificere naturen i 1735 i form af *Systema Naturae*, hvori han på få sider opdelte levende organismer i tre “kongeriger” – planter, dyr og mineraler. Dyrene var endvidere opdelt i seks hovedgrupper: “Quadrapedia, Aves, Amphibia, Pisces, Insecta, Vermes”. Disse systemer blev kraftigt ekspanderet i 10. udgave af *Systema Natura*, publiceret i 1758-59 og var selvfølgelig kendt af både P.C. Abildgaard og O.F. Müller.³⁴

Uldsnore, dyr og base:

De sidste tre elementer (uldsnore, dyr og base) vil jeg springe let henover, da de to københavnske Artemis’er ikke har disse elementer (eller at der ikke noget bemærkelsesværdigt ved dem) – her skal det blot nævnes, at enkelte antikke Artemis-statuer er ledsaget af dyr (løver eller hjorte). Weidenhaupts Artemis skjuler lidt klodset sine hænder bag nogle søjler, mens Abildgaards Artemis er udstyret med to stave.

Vi kan altså konkludere, at de to københavnske Artemis’er har bibeholdt en række af de træk, der karakteriserer den efesiske Artemis, men bemærkelsesværdigt udelades de “overnaturlige” elementer, såsom griffe, “niker” og andre fabelvæsner. Det er klart allerede i Weidenhaupts Artemis ved Skt. Petri, hvor de “fabelagtige” elementer er stærkt nedtonet og kun findes i form af et enkelt bevinget væsen. Weidenhaupts Artemis repræsenterer et skridt væk fra det religiøse eller “overnaturlige” og hen imod det “naturvidenskabelige”, men ikke så konsekvent som Abildgaards. Spørgsmålet er, hvorfra Weidenhaupt fik ideen om at placere en Artemis på Müllers gravmæle? Han opholdt sig i Rom i perioden 1760’erne, og det er vel tænkeligt, at han har set romerske kopier af græske Artemis-statuer – det kunne fx være den romerske kopi af original fra

33. “Abild” er gammelt dansk ord for æble. Se også Kragelund (1999) 489.

34. Quammen (2007). Linnés taksonomi er i store træk den, der stadig følges, selvom den i de senere år er blevet kritiseret for at være for rigid; se fx Antonelli (2022) 6-7.

2.årh. f.Kr. i marmor og bronze på Capitol-museet³⁵ – og han har åbenbart fundet det passende at afbilde naturens gudinde på et gravmæle for netop en naturforsker. Oprindeligt forklarede en inskription på gravmælet sammenhængen, da der stod “QUI EXPERIENTIA DUCE NATURAE TEMPLUM INTRAVIT PEPLOQUE EJUS REDUCTO VULTUM DEAE VIDIT”, dvs. at han ved at forsøge sig frem trådte ind i naturens tempel, og da klædningen var trukket væk, så han gudindens åsyn.³⁶ Måske har han også som Abildgaard nærstuderet Rafaels *Skolen i Athen* fra 1510 i pavepaladset og bemærket billedet af Filosofiens tronstol, der netop er udstyret med to efesiske Artemis'er.³⁷ For Abildgaards vedkommende ligger der klart mange tanker bag valget af Artemis – ikke alene kunne han hædre sin elskede brors mange ekspertiseområder, han kunne også udtrykke nogle af tidens nye tanker. På samtidige satiretegninger, der afbilder præsternes kamp mod fritænkerne, afbildes fritænkerne med et skjold med netop den efesiske Artemis som dekoration, fordi hun forbandtes med den “naturlige” religion.³⁸ Så Abildgaard har de facto skabt et ateistisk monument på Assistens Kirkegård, uden at det dog affødte nogen fortørnede reaktioner.³⁹ Jeg håber, at vor honorand således oplyst vil dvæle en ekstra gang på næste Assistens-vandring ved gravmælet, der hædrer en ven og forsker, lige som dette skrift hædrer en ven og forsker!

35. https://www.museicapitolini.org/it/percorsi/percorsi_per_sale/appartamento_dei_conservatori/sala_delle_aquile/statua_di_artemide_efesina (besøgt 6.marts 2023).

36. Kryger (1985) 123.

37. Kragelund (1993).

38. Kragelund (1993) 18 og Kragelund (1999) 489.

39. Kryger (1985), 86 og Kragelund (1993).

BIBLIOGRAFI:

- Adriansen, I., 2010. *Erindringssteder i Danmark*. København.
- Andersen, S., (ed.). 1985. *P.C. Abildgaard (1740-1801). Biography & Bibliography*. København.
- Antonelli, A. (2022). *The Hidden Universe – Adventures in Biodiversity*. London.
- Dansk Biografisk Leksikon: https://biografiskleksikon.lex.dk/Andreas_Weidenhaupt.
- Fleischer, R. (1973). *Artemis von Ephesos und verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien*. Leiden.
- Friis, H. (1938). *Andreas Weidenhaupt. Et 200 Aars Minde om Thorvaldsens Lærer. Sænummer af Forskønnelsen*. København.
- Kragelund, P., 1999. *Kunstneren mellem oprørerne*. København.
- Kragelund, P., 1993. "Abildgaard og Artemis – et ateistisk gravmæle fra oplysningstiden", *Sfinx* 16.
- Kryger, K., 1985. *Allegori og borgerdyd. Studier i det nyklassicistiske gravmæle i Danmark 1760-1820*.
- Quammen, D., "A Passion for Order", *National Geographic*, Vol. 211, 6: 72-87.
- Rosentornen 1772. Alias for P.C. Abildgaard. *Brev til Statsmanden Herr Josias Bynch*. København. Digitaliseret udgave på KB: <https://www.kb.dk/e-mat/dod/130021103986.pdf>. Besøgt 11. marts 2023.
- Rubinstein, L. (2003). "Ionia" i *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. Oxford.
- Szabó, C., et al. 2016. "Artemis Ephesia in Apulum Biography of a Roman Bronze Statuette", *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol.67 (2), 231-243.
- Spivey, N., 2013. *Greek Sculpture*. Cambridge.
- Worm, E. og Weber-Nielsen, C. (2022). *Pausanias – Beskrivelse af Grækenland*. København.